

TÜRKİYE KÜTÜPHANELERİNDEN NOTLAR VE VESİKALAR I.

ADNAN SADIK ERZİ

1.

Yunus Emre'nin hayatı hakkında bir vesika

Eserlerinin asırlar boyunca zevkle okunup taklid edilmesine ve şöhretinin en ücra köşelere kadar yayılmasına rağmen Yunus Emre'nin tarihî şahsiyeti hakkında bilgimiz pek azdır. Filhakika, Türkiye'de millî edebiyatın inkişafında kuvvetli ve devamlı bir şekilde tesir eden bu büyük şâirin gömüldüğü yer bile son yıllara kadar kat'iyetle bilinemediği gibi¹, tarihî kaynakların kifiyetsizliği yüzünden yaşadığı devir hususunda da çeşitli tahminler yürütülmüştür. Ezcümle, Ma'rifet-nâme müellifi İbrahim Hakkı, 1779'da Erzurum'a bağlı Tuzcu köyünde Yunus ve Tapduk Emre'lere atfolunan mezar üzerine Hicri 797 (M. 1394—5) tarihini

¹ 1940 yılında yayınladığımız bir vesika (bk. A. Erzi, *Yunus ve Tapduk Emre hakkında*. Ükü, Sayı 83, 2. Kânun 1940, s. 455-457) ve Abdülbâki Gölpınarlı'nın bahsettiği vakıf kayıtları (bk. *Yunus ile Aşık Paşa*. İstanbul 1941, s. 49), şairimizin Sarıköy'de gömülü olduğunu teyid etmektedir. Yunus'un bu mezarı hakkında ayrıca bk. Lejean, Bull. de la Soc. de Géogr. de Paris, 5. Seri, XVII (1869), s. 62; J. G. C. Anderson, *A Summer in Phrygia I*. Journal of Hellenic Studies XVII (1897), s. 400; aynı müell., *Exploration in Galatia cis Halym. 2. Topography, Epigraphy, Galatian Civilisation*. JHS XIX (1899), s. 39-70; J. H. Mordtmann, *Miszellen 3. Der Islam XII* (1922), s. 223-224. Yunus'un Kula'ya bağlı Emre köyündeki mezarı hakkında şu monografi yayınlanmıştır: M. Çağatay Uluçay, *Yunus'un mezarı*. Manisa 1942. 19 S., 2 Lev. 80. Bu mezar hakkında yine bk. Aynı müell., *Saruhan oğulları ve eserlerine dair vesikalar*. II (İst. 1946), s. 20-22. Son defa Yunus'un mezarı mevzuunda şu yazılar yayınlanmıştır: İbrahim Hakkı Konyalı, *Yunus Emre nerededir?* Yedigün Mecmuası, Nr. 628 (4 Mart 1945), s. 5 (Sarıköy'deki mezarın Yunus Emir adlı başka bir zata aid olduğuna dair); Kâmil Kepecioğlu, *Yunus Emre nerede yatıyor?* Nilüfer mecmuası, Sayı 4 (Bursa 1945), s. 6-7 (Yunus'un Karaman'da gömülü olduğunu ileri sürüyor); Yusuf Akçurt, *Yunus Emrenin mezarı meselesi*. Gediz mecmuası VI, 70 (Manisa 1943), s. 5-7 (Karaman'daki mezarın Karamanlı Kâtip zâde Yunus'a ait olduğu hakkında).

taşıyan bir kitabe diktirerek², zımnen şâirin Yıldırım Bayezid devrine eriştiğini bildiren kaynaklara³ inandığını göstermiştir. Hammer ise Yunus'u Kanunî Süleyman'la muâsır şairler arasında zikretmiş⁴, Flügel de onu X. asır şairlerinden biri olduğunu mütalesasında bulunmuştur⁵. Bununla beraber E. J. W. Gibb Risâletu'n-nuşhiyye'de bulunan ve doğrusu:

Söze tarih yediyüz yidiyidi
Yunus canı bü yolda fidiyidi

şeklinde olan beyte⁶ istinaden onun Hicri VII. asrın son ve VIII. asrın ilk senelerinde yaşadığını kabul etmiştir.⁷

Bursalı Tahir⁸ ve Necib Âsım tarafından da uygun bulunan bu görüşe Melioransky itiraz etmiş, yukarda zikredilen beyitteki H. 707/M. 1307—8 tarihinin, Yunus'un ancak doğum veya Tabduk Emre'ye sülûk etme tarihi olabileceğini kaydetmiştir.⁹

Fakat Prof. Fuad Köprülü burada adlarını tekrara lüzum görmediğimiz çeşitli kaynaklardaki rivayetleri tenkidî bir görüşle inceleyerek, netice itibariyle Gibb'i teyiden Yunus'un yaşadığı devir olarak "Hicri VII. asrın nisf-ı âhiri ile VIII. asır ibtidalılarını

² Bk. A. Şerif Beygu, *Erzurum tarihi*. İstanbul 1936, s. 171-175.

³ Bu kaynaklar hakkında bk. Dr. J. Mordtmann, *Türkisches. Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen*, V/2 (1902), s. 162-163; Fuad Köprülü, *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar*, İst. 1918, s. 287-298 ve A. Gölpınarlı, *Yunus Emre'nin hayatı*. İstanbul 1936, s. 50-68.

⁴ *Geschichte der osmanischen Dichtkunst*, II (1837), s. 566. Hammer, aynı eserinde (III. Cild, s. 431) XVII. asırda yaşayan diğer bir Yunus'u zikretmekte, fakat IV. Cild, s. 623'deki indekste her ikisini bir şahıs olarak göstermektedir. Bunun için de krş. Karl Foy, *Die ältesten osmanischen Transcriptionstexte in gothischen Lettern*. MSOS IV/2 (1901), s. 242.

⁵ *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der Kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*. I (Wien 1865), Nr. 677, s. 636.

⁶ *Yunus Emre divanı*. A. Gölpınarlı neşri. İstanbul 1943, s. 41, 567-8.

⁷ *History of Ottoman Poetry*, I (London 1900), s. 165.

⁸ *Aydın vilâyetine mensub meşâyih, ulemâ, şuarâ, müverrihîn ve etibbânın terâcüm-i ahvâli*. İzmir 1324, s. 31 ve *Osmanlı müellifleri*. I (İst. 1333), s. 193.

⁹ Bu husustaki bibliyografya için bk. F. Köprülü, *İlk mutasavvıflar*, s. 293, not 2.

göstermiştir¹⁰. H. Duda¹¹ ve Burhan Ümit¹² te aynı fikirde bulunmuş, Abdülbâki Gölpınarlı ise diğer bazı kat'i delillere istinaden — H. 672'de ölen Mevlânâ Celâlüddin-i Rûmî ile, şiir söylediği bir zamanda görüşen ve H. 707'de "muteber bir eser," yazan — Yunus'un bir asra yakın bir ömür sürdüğü kabul edilse bile yine Yıldırım Bayezid devrine (1389—1403) erişemeyeceğini, nihayet H. 730 — 735 / M. 1329 — 1334 yıllarında öldüğünü ileri sürmüştür.¹³ Son defa Kâmil Kepeci-oğlu, Yunus Emre'nin 1319'dan önce tahta geçtiği bilinen¹⁴ Karaman-oğlu I. İbrahim Bey'den "Yerce," adlı bir köy aldığı gösteren bir vesika yayınlamış, böylece bu son tahminlerin doğruluğunu teyid eden yeni bir delil ortaya koymuştur¹⁵.

* *

Bayezid Umumi Kütüphanesindeki bir mecmua içinde bulunan bir kayıt, Yunus'un yaşadığı devir hakkındaki bütün bu ihtilâfları halledebilecek ve hakikata yaklaşan tahminlere kat'i bir mahiyet verebilecektir.

Adı geçen mecmua, Kütüphâne defterinde 7912 numara ile kayıtlı olup çeşitli mevzulara aid bazı risale ve "fevâid,"i ihtiva etmektedir¹⁶. Bu arada vrk. 36 a'da Osman Gazi'nin cülûsundan

¹⁰ F. Köprülü, *Aynı eser*, s. 296.

¹¹ *Junus Emre*. Sonderdruck aus der Zeitung Türkische Post, 4. Jahrgang, Nr. 116-118 (İstanbul 1929), s. 6.

¹² *Yunus Emre divanı*. İst. 1933, s. 14: az farkla «Hierî VII. asrın son rub'u ile VII. asrın ilk nısfı».

¹³ *Yunus Emrenin hayatı*, s. 53 ve 65.

¹⁴ Bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu devletleri*. Ankara 1947, s. 5.

¹⁵ *Yunus Emre nerede yatıyor?* Nilüfer Mecmuası, Sayı 4 (Bursa 1945), s. 6-7. Maalesef ben bu yazıyı göremedim; fakat muhteviyatını aynen nakleden M. Çağatay Uluçay'dan (Bk. *Saruhan oğulları ve eserlerine dair vesikalar*, II, s. 21) faydalandım.

¹⁶ Bunlar arasında bazı eski vesikaların kopyaları da görülmektedir. Vrk. 32b'de bulunan I. Murad devrine ait bir vesikayı burada neşrediyorum :

قيلوچه صاحبي غازي مراد خان حضرتلرينك امر شريفلى صورتيدر
بعينه تعبيري و املاسي بويله در

بو تى حكيم اولدركم تى كتران شيخ اولشا دتدغي ييرنى روستم [!] بك وقف اتمش

başlayarak Kaptan-ı Derya Ali Paşa'nın (Hiç şüphesiz Müezzinzâde) Lepanto deniz savaşında şehadeti¹⁷ (H. 979/M. 1571) hakkında söylenen bir tarih mısra'ı ile biten bir kronoloji cedveli vardır. Bu cedvelde Osman Gazi'nin hayat ve saltanat müddeti ile Bilecik ve Yarhisar'ın fethi ve Sultan Veled'in ölümü zikredildikten sonra şu kayıd gelmektedir:

وفات یونس امره
سنه ۷۲۰ — مدت عمر ۷۲

İşte bu kayda göre, Yunus Emre H. 648/ M. 1250—1 tarihinde doğmuş, 72 yıllık bir hayattan sonra 720 H. / M. 1320—1 tarihinde vefat etmiştir. H. VIII. asrın başlarını veyahud H. 730 — 735 / M. 1329 — 1334 yıllarını şairin ölüm tarihi olarak kabul eden müelliflerin dayandıkları çeşitli delilleri teyid ettiğinden dolayı şimdilik bu kayda itimad etmemek için hiç bir sebep yoktur. Esasen cedvelde zikredilen ve güvenilir kaynaklarla kontrolü kabil olan diğer tarihler de umumiyetle doğrudur¹⁸.

ورمش کافرین قوب دغدغی [دغدغی؟] ملک یمش مذکور روستم [!] بکوک وقفین مسلمه
دب بنداهی وقف ادم اغل اوغلنه قز قزینه اولادن و صفرادن و جمیع عواملدن
هیچ آفریده زحمت و رسمون بدالیوم آفریده نزاع ایدرسا لمت اولسون بی مطالعه
قلنلر تحقیق بلب ازره [+ علامت شریفه ازره؟] اعتماد قلالر فی الاوسط [!] سنة خمس و ثمانین
و سبعمائة .

Kablucu şāhibi Gāzī Murād Hān hāzretlerinin emr-i şerīfleri şüretidir
bi'aynih ta'bīri ve imlāsı böyledir:

Bu biti hükmi oldur kim biti getiren Şeyh Olşā dutduğı yirini Rüstem [Rüstem] Beğ vaqf itmiş virmiş, kâfirin kovub doğduğı [dutduğı?] mükiymiş; mezkūr Rüstem [Rüstem] Beğün vaqfın müsellemler dutub ben dāhī vaqf itdüm, oğul oğluna kız kızına ülādan ve şugrādan ve cemī' avāmilden hiç āferīde zaḥmet virmesün, ba'de'l-yevm āferīde nizā' iderse la'net olsun. Biti muṭāle'a kılanlar taḥkīk bilüb [+alāmet-i şerīfe?] üzere itimād kılalār. Kutibe fi'l-evsaṭi senete ḥamsin ve semānīne ve seb'ami'tetin.

¹⁷ Bk. Guido A. Quarti, *La Guerra contro il Turco in Cipro e a Lepanto, 1570—1571. Storia documentata*. Venezia 1935, s. 651, 691.

¹⁸ Meselâ Sultan Veled'in ölüm yılı olarak gösterilen 712 tarihi için bk. H. Ritter, *Mevlânâ Celâlüddin Rûmî ve etrafındakiler*. Türkiyat Mecmuası, VII - VIII/1 (1942), s. 278.

Bundan dolayı, bu küçük fakat ehemmiyetli kaydı, tarihî şahsiyeti hakkında çok az şey bildiğimiz büyük şairin hayatına aid meçhul iki noktayı aydınlatan kıymetli bir vesika olarak telâkki edebiliriz.

2.

Hicrî 442 yılında Peçenekler ve beyleri

H. 483 / M. 1090 tarihinde doğan ve H. 556 /M. 1161'den sonra ölen Halebli müverrih El-Azîmî (Ebû 'Abdu'llâh Muḥammed b. Nizâri't-Tenûhî) tarafından yazılan ve yegâne yazma nushası İstanbul'da Umumî Kütüphaneye bağlı Kara Mustâfa Paşa Kütüphanesinde bulunan (Nr. 398) arapça muhtasar vekayi-nâme, bilhassa Hicrî V—VI. asır İslâm-Türk tarihi bakımından çok önemlidir¹⁹. Bu eserde bu güne kadar nushalarına tesadüf edilmeyen, kaybolmuş bazı tarihlerden faydalandığı gibi diğer kaynaklarda bulunmayan pek çok kıymetli malûmat verilmiştir.

Bu arada H. 442 (26. V. 1050—14. V. 1051) yılında geçen vak'alar sayılırken (Varak 175 b, str. 12—15) Peçeneklerle Bizanslıların mücadeleleri zikredilmekte ve Peçenek beylerinden ikisinin adı verilmektedir. Görebildiğim diğer kaynaklarda bulamadığım bu kaydı, tercümesi ile birlikte aynen naklediyorum:

سنة اثنين و اربعين و اربع مائة : وقع الوبا في بلد اللان و ظفرت الروم بالبجناك*

¹⁹ Yazmanın tavsifi ve umumiyetle eser ve müellifi hakkında bk. Josef Horowitz, *Aus den Bibliotheken von Kairo, Damaskus und Konstantinopel. Arabische Handschriften geschichtlichen Inhalts*. MSOS X/2 (1907), s. 6; Claude Cahen, *Les Chroniques arabes concernant la Syrie, l'Égypte et la Mésopotamie de la conquête arabe à la conquête ottomane dans les bibliothèques d'Istanbul*. Revue des Études Islamique, Année 1936, Cahier IV, s. 336-7; Ayn. müell., *La Syrie du Nord à l'époque des Croisades et la principauté franque d'Antioche*. Paris 1940, s. 42-43; C. Brockelmann, *GAL*. 2. den Supplementbänden angepaste Auflage. I (1943), s. 420. Prof. Mükrimin Halil Yınanç eserin ehemmiyetine nazarı dikkati celbetmiş (Bk. *On ikinci asır tarihçileri ve Muhammed b. Aliyyi'l-Azîmî*. İkinci Türk Tarih Kongresi [1937] zabıtları. Ankara 1943, s. 673-690), Cl. Cahen de Hicrî 455—538 yıllarına ait son kısmını yayınlamıştır (*La Chronique abrégée d'al-Azîmî*. Journal Asiatique CCXXX [1938], 353-448).

* Yazmada : بالبحناك

وتخلص ملكهم لتكا من الاسر، هرب من قسطنطين، فاستراب البجناك** ذلك
فقتلوه و ملكوا ابنه لكوا و تهادن اللان والروم.

442. Sene :

*Lân*²⁰ memleketinde vebâ oldu ve Rûm'lar Peçenek (Bece-nâk²¹)'lere galib geldiler. Onların meliki L. t. kâ esarettten kurtuldu, Kōstantîn'den²² kaçtı. Peçenek'ler bundan şüpheye düşerek kendisini katlettiler ve oğlu L. n (yahut t ve s) k. v. â'yı melik yaptılar. Lân'lar ile Rûm'lar da barışdılar.

.

Burada bahs edilen hâdiseyi diğer kaynaklardaki malûmat ile birleştirmek²³ ve asıllarına nazaran hiç şüphesiz bozuk olarak nakledilmiş bulunan iki Peçenek isminin asıllarını tesbit etmek — ki ben bunu yapmaya muktedir değilim — bu Türk kavminin tarihini biraz daha aydınlatılabilir. Bu mümkün olmasa bile, Suriyede yazılan bir İslâm tarihinde böyle bir kaydın bulunması ber bakımdan mühimdir.

** Yazmada: النحاك

²⁰ Lân : Alanlara Arap-İslâm eserlerinde verilen isim (Kıř. Z. V. Togan, *Allân maddesi*. İslâm Ansiklopedisi, 5. cüz, 1941, s. 376. Ayrıca bk. A. N. Poliak, *The Influence of Chingiz-Khân's Yāsā upon the general organisation of the Mamlūk State*. Bulletin of the School of Oriental Studies X/4 (1942), s. 866, not 3). Fakat aynı kaynaklarda Alân şekli de görölmektedir. Bu hususta bk. *Hudūd al-Ālam. The Regions of the World. A Persian geography 372 A. H.—982 A. D.* Translated and Explained by V. Minorsky. London 1937, s. 444-6; Z. V. Togan, *Ibn Fadlāns Reisebericht*. Leipzig 1940, s. 296.

²¹ Peçenek adının varyantları için bk. Fehim Bajraktarevic, *Pécénèques maddesi*. Encyclopédie de l' Islam III (1936), s. 1107a ve Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica II. Sprachresteder Türkvölker in den byzantinischen Quellen*. Budapest 1943, s. 214.

²² IX. Konstantinos Monomachos (1042—1054).

²³ Peçenek (Beçenek)'ler hakkında mufassal bibliyografya için bk. A. N. Kurat, *Peçenek tarihi*, İstanbul 1937, s. 1-21; V. Minorsky, *Hudūd al-Ālam*. London 1937, s. 312-313; Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica I* (1942), s. 47 v. d.; II (1943), s. 213-214; Z. V. Togan, *Umumî Türk tarihine giriş*. I (İstanbul 1946), s. 39, 152, 156 ve hâşiyeleri.

3.

Osmanlılarda "tarhanlık,"

Eski Türk hukukt müesseselerinden biri olan tarhanlık — İslâm çağından önce Türk ictimâî teşkilâtında çok daha geniş bir mânâsı bulunmakla beraber — Türk-Moğol devletlerinde çeşitli mükellefiyetlerden muâfiyet imtiyazını ifade eder. Devlete hizmeti geçen ve hükümdarın teveccühünü kazanan muhtelif kimselere, bu arada memurlara, kumandanlara, bazı ulemâ ve meşâyih, hattâ tacirlere verilen bu imtiyazlar bir fermanla tayin edilir, böylece tarhan olanların nelerden muaf tutuldukları, maddî ve manevî ne gibi imtiyazlardan faydalanacakları belirtilirdi. İlhanlı, Coci ulusu hanları, Celâyir, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Temür oğulları divanından çıkma bu gibi tarhanlık fermanları pek çoktur. [Tarhan unvanı ve tarhanlık müessesesi ile ilgili olarak yapılan neşriyat şu eserlerde toplu olarak zikredilmiştir: Alföldi András, *A tarchan méltóságnév eredete*. Magyar Nyelv XXVII (Budapest 1932), s. 205-220; Dr. Ahmet Caferoğlu, *Uygur sözlüğü*. 3. bölüm (İst. 1938), s. 173, 174; Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcia. II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*. Budapest 1943, s. 253. Bu eserlerdeki bibliyografyaya ilâveten bk. V. A. Kraçkovskaya — I. J. Kraçkovskiy, *Le plus ancien document arabe de l'Asie Centrale*. Recueil Sogdien (Leningrad 1934), s. 62; B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların ictimâî teşkilâtı (Obşestvennyy stroy mongolov. 1934)*. Rusçadan çeviren: Abdülkadir İnan. Ankara 1944, s. 108, 142, 175, 237, 258; M. Minovi — V. Minorsky, *Naşir al-Din Tusi on Finance*. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London X/3 (1940), s. 789; A. Zeki Velidî Togan, *Ibn Fadlâns Reisebericht*. Leipzig 1940, s. 30; Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland 1223—1502*. Leipzig 1943, s. 295; Zahirüddin Muhammed Babur, *Vekayi: Babur'un hâtrâtı*. Doğu türkçesinden çeviren, izahlı indeksi ve notları hazırlayan: Prof. Reşid Rahmeti Arat. II (Ankara 1946), s. 652; A. Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk tarihine giriş*. I (İstanbul 1946), s. 44, 52, 93, 285, 459 ve hâşiyeleri; *Manghol-un Niuça Tobça'an (Yüan-Ch'ao Pi-shi)*. *Moğolların gizli tarihi*. Prof. E. Haenisch'in almanca

ve S. Kozin'in rusça tercümesini moğolca aslı ile karşılaştırıp çeviren: Dr. Ahmet Temir. I (Ankara 1948), s. 15, not 2].

* * *

Osmanlı hâkimiyeti zamanındaki "muâfiyet,, ve "müsellemiyet,, in de — mahiyeti itibariyle — tarhanlıktan başka bir şey olmadığı muhakkaktır²⁴.

Şimdi Bursa'da Müze Kütüphânesi'nde muhafaza edilen Bursa Kadılığı sicillerinin²⁵ 31. Cildinde (S. 174) kayıtlı bulunan bir vesika²⁶ bu hususu kat'i bir şekilde ispat etmekte ve Osmanlı diplomatik'inde tarhan ıstılahının da yaşadığını göstermektedir.

Bu vesika 2 Zî'lka'de 930/1. IX. 1524 tarihinde Kanunî Sultan Süleyman tarafından ısdar edilen ve Andriya (اندريه) adlı Yahudi tacir ile oğluna Osmanlı ülkesinde serbest ticaret hakkı verildiğini ve adları ayrı ayrı yazılı çeşitli vergilerden "tarhan ve afv,, kılındığını bildiren bir beratın suretidir. Bunu aynen aşağıya dercediyorum. Yalnız burada bir noktayı tavih etmek isterim: Berat'ta tarhan kelimesinin bulunması, bu unvanın Osmanlı titulatür'unda yer aldığını düşünebilmek için kâfi bir sebep teşkil etmez. Tarhan unvanının bir taraftan da manâ bakımından (semantik) değişime uğradığı ve hukukî mahiyetini kaybederek Temür-oğulları sahasında yazılan eserlerde bazan "serbest, mümtâz,, karşılığı olarak kullanıldığı²⁷ gözönüne alınırsa, bu husus kolayca anlaşılır. Tarhan kelimesi beratta hiç şüphesiz unvan olarak değil, bu ikinci manâda kullanılmıştır.

* * *

²⁴ Bu hususa ilk defa Prof. Zeki Velidî Togan temas etmiştir. Bk. *Umumî Türk tarihine giriş*, I, s. 285.

²⁵ Bu sicillerin Türkiye tarihi bakımından ne kadar değerli olduğu şimdiye kadar yapılan mahdut neşriyattan bile anlaşılabilir. Meselâ bk. Kâmil Kepeci-oğlu, *Bursa'da şer'î mahkeme sicillerinden ve muhtelif Arşiv kayıtlarından toplanan tarihî bilgiler ve vesikalar*. Vakıflar Dergisi II (1942), s. 405-417; Dr. Halil İnalçık, *Bursa Şer'îye sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in fermanları*. Belleten XI/44 (1947), s. 693-703.

²⁶ Beni bu vesikadan haberdar eden ve kopyasını vermek lûtfunda bulunan Sayın Bay Kâmil Kepeci-oğlu'na teşekkür ederim.

²⁷ Mîr h v ā n d, *Ravzatu'ş-şafā*. VI, 226'dan naklen Z. V. Togan, *Aynı eser*, s. 286 ve not 598.

Nişân-ı şerîf-i 'ālî-şân-ı sultânî ve tuğrây-ı garrây-ı giti-sitân-ı hâkânî nefze bi'l-'avni's- subhânî ve'l-yümni's-şamedânî hükümü oldur ki:

Dârende-i fermân-ı 'ālî-şân kıdvetu't-tüccâr tâcir Andriya (اندريه) benim hâşşa tâcirim olmağın sâbıkan Mōşkov vilâyetine ticarete gönderilüb bu bâbda hayli haqq u hidmeti vâkıf olmağın elinde bey^c u şirâ eylediği mâlinin gümrüğü ve dellâliyyesi huşûşunda bi'l-küllîye tarhân ve afv kılınub bu nişân-ı şerîf-i sa'âdet-âyâtı virdim ve buyurdum ki mezkûr Andriya, oğlıyle Mōşkov ve Lih vilâyetlerine ve sâ'ir vilâyetlere varub hâşşa-i hümâyûnuma lâyük cillkâva * ve sâ'ir kürkler ve gayri metâ^c ve esbâbı getürürken ve memâlik-i mahrûsemde ** müte'allik olan mevâzî'de dağî ticâret iderken her vilâyetin sancak-beylerinden ve kâzîlarından ve emînlerinden ve sancak-beyleri adamlarından bi'l-cümle sâ'ir halkdan yolda ve izde ve iskelelerden geçdüğü yerlerde ve gayride mezkûrun her metâ'ından ve esbâbından kimesne gümrük ve dellâliyye ve ve bâcı *** ve tamga taleb itmeyeler ve metâ'ı yüklerini açmayalar ve dağl itmeyeler ve oğlu ile ve sâ'ir adamlariyle metâ'ların gönderdikde kimesne yüklerin açmayub kağ'a dağl u ta'arruz itmeyeler ve mezkûr tâcirim hâşşa-i hümâyûnuma yarar cillkâva ve hâşşa samurlar ve vaşaklar ve kakumlar ve bâkî püstün cinsinden ve sâ'ir emti'a ve akmîşe envâ'ından ve hâş taşlar buldukda hâşşa-i hümâyûnum için değer bahasıyle alıvirmekde gereği gibi mu'âvenet ve müzâheret idüb ve yolda ve izde ve menâzilde ve merâhilde ve sâ'ir memerrlerde ve ma'berlerde kimesneyi dağl itdirmeyeler ve atlarına ve kalan davarlarına ve esbâblarına ulakdan ve gayri tavâ'ifden hiç ehad dağl u tecâvüz itdirmeyüb ve ta'b u zahmet virüb üşendirmeyeler ve kendüsin hidmetlendirmekden ve sâ'ir tekâlîf-i 'örfiyyeden maşûn u me'mûn eyliyeler ve bundan aqdem şolki ba'zı kimesneler mezkûrdan akçe celb u ahz eylemek için ağızımıza söğdün veyahud ahır tarîkle da'vâ ve iftirâ iderlerse anın gibileri mezkûr ile berâber dergâh-ı mu'allâma irsâl idesiz ki kazîyye gereği gibi bunda

* Cild-i kafâ'dan bozulmuş olan bu kürk çeşidi için bk. Redhouse, *Turkish and English Lexicon*. 1921, s. 691 a.

** «Mahrûseme» olacak.

*** «Bâc» olacak.

istimâc oluna deyu eline hükm-i şerîf virilmiş idi, ol emrim muhar-
rerdir; ol hükm-i şerîf mücebince bu aşl қазиyye vâki' oldukda
berâber kapuma irsâl ideler ve esbâb u metâc taḥmîli için davar
ve gayri nesne ḥâcet oldukda daḥî akçesiyle davar almakda ki-
mesne mâni' ve dâfi' olmaya ve yaşdan ve kurudan her ne
maḥalden ki kendüye geçmek âsân ola ol yerden geçüb iskele
emînlerinden ve gayriden kimesne daḥl idüb incitmeye, tâ ki
mezḳûr tâcir emîn ve sâlim zıkr olan üslûb üzre Mösḳov ve Lîh
vilâyetlerine varub ve gelüb ve sâ'ir memâlik-i maḥrûsemde daḥî
ticâret idüb ḥâşşa-i hümayûnuma yarar kürkler ve sâ'ir metâ'lar
ve taşlar ne bulursa değer bahalarıyle alub cem' idüb daḥî
getürüb südde-i sa'âdetime teslîm eyliye; ve'l-ḥâşıl memâlik-i
maḥrûsamın sancak-beyleri ve ḳâzîları ve emînleri ve subaşları
mezḳûru ḥâşşa tâcirim bilüb ḥimâyet ve ri'âyet olunmasında ve
kimesneye te'addi itdirilmemekde daḳîḳa fevt olunmayub bi-vechin
mine'l-vücûh kimesne bunun ticâretine daḥl eylemeye; itmek iste-
yenleri daḥî ol vilâyetde ḥâkimü'l-vaḳt olanlar men' u def' ideler,
memnûc olmayub ziyâde 'inâd idenleri yazub bâb-ı sa'âdet-meâ-
bıma 'arz ideler, şöyle bileler ve 'alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar.
2 Zî'l-ḳa'de 930. Be-maḳâm-ı Kostantaniyye.

* * *

Bu mevzu ile ilgili olarak hatırlatılması icab eden bir nokta
da, şimdi İzmir'e bağlı Menemen kazası merkezine eski Osmanlı
vesfkalarında "Tarhaniyat," adı verilmesidir. (Bazan ترخانیات, bazan da
turḥāniyât okunuşuna meydan vermeyecek bir tarzda تاریخانیات
imlâsiyle). Meselâ 10 Şevval 937 / 27. V. 1531 tarihinde tanzim
olunan Saruhan livası "Mufassal defteri," nde²⁸ "Ḳazâ-i Menemân,
başlıḳı altında "Nefs-i Tārḥāniyât," kaydiyle Menemen merkezine
ait tahrir kayıtları zikredilmektedir²⁹. Aynı defterde "Tarḥāniyât,
Nāḥiye-i Menemân dimekle meşḥûrdur," kaydı da bulunmaktadır³⁰.

²⁸ «Defter-i mufassal» tabiri hakkında bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin merkez ve bahriye teşkilâtı*. Ankara 1948, s. 103-4.

²⁹ İstanbul, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğündeki Tapu defterleri ara-
sında, Nr. 166, s. 329. B. Kâmil Kepeci-oğlu «Tārḥāniyân» okunuşunu tereih
ediyor.

³⁰ Krş. M. Çağatay Uluçay, *Saruhan oğulları ve eserlerine dair ves-
kalar*. II (İst. 1946), s. 11.

Bu husus müteaddit resmî vesfkalarla³¹ ve diğer tarihî kaynaklarla teyîd olunmaktadır. Filhakika Evliya Çelebi³² de Mene-men'den "Vilâyet-i Tarhaniyye³³, şehri kadîm-i Melemenîyye, yani Oğuzlar vilâyeti,, diye bahsetmektedir.

4.

Dāru'l-pehlevāniyye = Niğde

Niğde'de 1336'da Moğol valisi Seyfu'd-dîn Sungur'un inşa ettirdiği câminin Doğu kapısı üstünde Karaman-oğlu İbrahim Bey'in oğulları Pîr Ahmed ve Kasım Beyler tarafından ısdar olunmuş bir vergi muâfiyet fermanının hulâsasını teşkil eden bir kitabe vardır. Bu kitabede "*Cemâ'at-i Dāru'l-pehlevāniyye*,, den, ayrı ayrı adları sayılan bazı vergilerin alınmaması emredilmektedir.

Kitabeyi ilk defa yayınlayan Halil Edhem Eldem tarafından « دارالنهل مآئند » şeklinde okunan³⁴, fakat sonradan Ahmed Tevhid'in isabetli okuyuşuyla "Dāru'l-fehlevāniyye,, olarak tashih edilen³⁵ yer adının manası uzun zaman anlaşılammıştı. Nihayet Niğdeli Kadı Ahmed tarafından H. 733 / M. 1332 — 1333'de İlhanlı hükümdarı Ebū Sa'îd Bahadır Han nâmına yazılan *El-Veledu's-şefîk*'teki³⁶ sarîh bir kayıd³⁷ sayesinde Ortaçağda Niğde şehrinin aynı zamanda bu adla anıldığı meydana çıkmıştı³⁸. Aşağıda, bu hususu teyid eden iki vesfka daha yayınlanacaktır.

* * *

³¹ Meselâ bk. M. Çağatay Uluçay, *Ağni eser*, s. 103.

³² *Evliya Çelebi Segahatnâmesi*. IX (İst. 1935), s. 84; krş. Uluçay, s. 103, not 402.

³³ Nâşir, yazmadaki ترخانیه 'yi Turhaniyye şeklinde okumuştur! Biz buraya doğru okunuşuyla aldık.

³⁴ Halil Edhem, *Karaman-oğulları hakkında vesâik-i mahkûke*. Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, Cüz 14 (1328), s. 823.

³⁵ Krş. Albert Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie. I. Kayseri-Niğde*. (Paris 1931), s. 134.

³⁶ Yegâne yazması İstanbul'da Fatih Kütüphanesinde, 4519 numara ile kayıtlı olan bu eser hakkında bk. Halil Edhem *Düvel-i İslâmiyye*. 1927, s. XIII, 212 not 1; M. Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*. Belleten VII/27 (Temmuz 1943), s. 391; Âksarâ'î, *Musâmeretu'l-ahbâr ve musâyeretu'l-aşyar*. O. Turan neşri. Ankara 1944, s. 44-45.

³⁷ S. 293: « محروسية دار البهلوانيه ومدار الجهاد بالممالك الرومية نكيدته »

³⁸ Bu hususta bk. Walther Hinz, *Steuerinschriften aus dem mittelalterlichen vorderen Orient*. Belleten XIII/52 (1949), s. 755-757; Tercümesi: Orta-

Bu vesikalardan birincisi İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesinde, Yahya Efendi kitapları arasındaki (Nr. 6335) bir mecmuada görülen "Elkâbu'l-buldân fi'l-mekâtîbi'l-kadîme,, adlı listedir. İlk yaprağında 'İvaz Efendi zâde Ca'fer Efendi'ye aid olduğu bildirilen mezkûr mecmua 25,5 × 10,7 eb'adında, miklepsiz adf cild içinde, 95 varaktan ibarettir. Vrk. 11 a'da bulunan « صح مضمون هذا الكتاب » şeklindeki bir tevki'inden Amasya kadılığında bulunduğu anlaşılan Ca'fer Efendi, mecmuasına, devlet merkezinden gelen mühim vesâikin, sukûk-i şer'îyye'nin suretlerini, muhtelif şairlere aid seçme parçaları ve tarihl fevâidi kaydetmiştir³⁹. Bu meyanda Vrk. 10 a'da adı geçen liste bulunmaktadır. Bu listede Türkiye'nin ve diğer İslâm ülkelerinin mühim şehirlerine verilen "lağab,, lar ayrı ayrı zikredilmektedir. Listeyi — alfabetik sıraya koyarak — aynen neşrediyorum :

القاب البلدان في المكاتب القديمة

آماسیه	آقشهر ارزنجان	آقسرای
دارالعز	دار الزهره	دار الظفر
بغداد	آنطاکیه	آمد
دار السلام	دار الثغر	دار الفخر

çağ Yakın Şarkına aid vergi kitabeleri. Belleten XIII/52, s. 780-782. Burada El-Veledü's-şefîk'deki kaydın bulunduğu sahife yanlışlıkla 292 olarak kaydedilmiştir.

³⁹ Bunlar arasında Vrk. 43 b - 44 b 'deki Boğdan ve Vrk. 51 a - 54 b 'deki Bağdad fetihnâmeleri bilhassa kayda değer. Mecmuada ayrıca muhtelif hâdiseler için söylenmiş tarihler de vardır. Bunlardan en muahharı Şeyhu'l-İslâm Sa'dî Çelebi için söylenen « مات ناصر الإسلام » tarihidir (940'da Kemal Paşa-zâde'nin yerine müftülük makamına geçen ve 2 Şevval 945/21. II. 1539'da ölen bu zât hakkında bk. Meedî, *Şakâ'ik i Nu'māniye tercümesi*. Ist. 1269, s. 443; M. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*. III (1311) s. 25; Bursalı Tahir, *Osmanlı müellifleri*. I (1334), s. 323; Brockelmann *GAL*. I (1311), s. 417, Suppl. I (1937), s. 739. Krş. H. Ritter, *Ayasofya kütüphanesinde tefsir ilmine âit arapça yazmalar*. Türkiyat Mecmuası VII - VII/2 (1945), s. 38-39). Gerek bundan ve gerekse vesikalar içinde 945 tarihli Boğdan fetihnâmesi'nden daha eskisinin bulunmamasından dolayı mecmuanın 940—945 yılları arasında yazıldığı tahmin edilebilir.

بها وبقصباي زاشدين بنان زوليان وحملة الحصون
 واوله الحاد في الجيوش المصير الى منقلب فانكسر
 عليها وذلحواوه الحياي حجب حركا نانا في القلعة
 في الانسنة واطلق المستنبر لشاير الدولة من الامتعال
 وخط على الوزير المرحوم في كتابه وراثة سنة
 وتسعة اشهر ووزد القلعة على البارودي ابي محمد
 ووزد القلعة لولجيد سليمان المعري

سنة اثنتي عشرة واربعمائة

استقرت المستنبر الثاني الحاد البارودي
 ووزد الدولة ثمان من حلة اليمبر القسط
 في الالاستر ووزد ولده زاب ووزد عليه مع
 اربعين الف دينار ووزد الوبايكل اللان وطفرت
 الروم الخصال ووزد على الامير الالاستر ووزد
 من قسطنطين سنة الخا كل ذلك فقتلوه وملكوا
 ايندلسوا ووزد اللان والروم ومات بطرول
 انطاكية استقر ووزدت سلعته وسكان انطاكية

Res. 1 — Peçeneklere aid kayıd
 (‘A z i m i, Tarih. Kara Mustafa Pş. Ktp. 398, Vrk. 175b)

رسول ملك قسطنطين
 او عملك
 منكم اولدركم بنى كورتون حمزه ففتهه طاش كوي ريد آينكار جفنكيز وفتا
 وبرد مرصرف اليلوب دولمة دعا المسون بنى كورتون تخفنى لبسون عخر ارفى صفر
 سنة اربع وخمسين وسبعماية
 بضم ب ووصا

Res. 2 — Orhan Gazi'nin mülk-nâmesi (Mecmû'a. İst. Üniv. Ktp.
 T 5738, Vrk. 82a.)

ارزن الروم	دمشق	بورسه
دار الجلال	دار البنى	دار السلطنه
خرپرت	حلب	ارزنجان
دار الفوز	دار البغاة	دار العصر
قيصريه	اسلامبول	اصفهان
دارالفتح	دار السلطنه	دار الامان
قوم	کاخ	قزوين *
دار السلطنه	دارالمسجد	دارالباب
مدينة مصر	ملطيه	قونيه
قاهره	دار الرفعه	دار الملك
ياپيرت	نيكسار	نيكده
دار النجاة	دار الاقبال	دارالپهلوانيه
سلطانيه	سيواس	سپهر
دارالملك	دارالعلماء	دارالثغر
ترجان	تبريز	شيراز
دار الامان	دارالسلطنه	دارالسلطنه

يزد
دارالعباده⁴⁰

توقات
دارالنصره

* Yazmada : غزوين

40

Elkâbu'l-büldân fî'l-mekâtîbi'l-ḳadîme

Aksaray
Dâru'z-zafer
Antakya
Dâru's-sugr

Akşehir-i Erzincan
Dâru'n-nüzhe
Bağdad
Dâru's-selâm

Amasya
Dâru'l-izz
Bursa
Dâru's-salṭana

Āmid
Dâru'l-faḥr
Dımışk
Dâru'l-bag

Niğde'nin "lakab,,ının "Dāru'l-pehlevāniyye,, olduğunu teyid eden bu vesika, aynı zamanda diğer Türkiye şehirlerinin "lakab,,larını bildirdiğinden dolayı, bu mevzuda karşılaşılabilecek herhangi bir müşkilin hallinde çok faydalı olacaktır.

Bu hususta bir misal verelim : Yukarda adı geçen El-Veledü'ş-şefîk'de Selçuklular bahsinde (S. 292, st. 19) şöyle bir ibare vardır :

« عزالدین * قلع ارسلان دوم ابن سلطان مسعود بن قلع ارسلان سابق بن سلیمانشاہ بر تخت روم بدارالملک بنشست . »

Yayınladığımız vestkadan faydalanmak suretiyle bu ibarede geçen *Dāru'l-mülk*'ün Konya olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Aynı eserde bulunan diğer bir kayıt⁴¹ ve muhtelif kaynakların ifadeleri⁴² de bu hususta hiç şüphe bırakmamaktadır.

Bu bahse son vermeden önce yayınlanan listenin itimada şayan olduğunu bildirmek isterim. Filhakika muhtelif tarihî kayıtlar bu hususu teyid etmektedir. Misal olmak üzere Bayburt ve Aksaray'a verilen "lakab,,ları ele alalım :

Erzenü'r-Rüm	Erzincan	Haleb	Harput
Dāru'l-celāl	Dāru'n-nağr	Dāru'l-bugāt	Dāru'l-fevz
İsfahan	İslāmbol	Kayseriye	Kazvîn
Dāru'l-amān	Dāru's-salṭana	Dāru'l-feth	Dāru'l-bāb
Kemah	Kum	Konya	Malatya
Dāru'l-mescid	Dāru's-salṭana	Dāru'l-mülk	Dāru'r-rif'a
Medinetu Mısr	Niğde	Niksar	Payburt
Ḳāhire	Dāru'l-pehlevāniyye	Dāru'l-ıḳbāl	Dāru'n-necāt
Sipihir	Sivas	Sultaniye	Şiraz
Dāru's-sugr	Dāru'l-ulemā	Dāru'l-mülk	Dāru's-salṭana
Tebriz	Tercan	Tokat	Yezd
Dāru's-salṭana	Dāru'l-amān	Dāru'n-nuğra	Dāru'l-'ibāde

* Metinde : عزالدین ثانی .

⁴¹ *El-veledü'ş-şefîk*, s. 292, st. 9 (I. Kılıç Arslan ve oğlu Mes'ud'dan bahsederken) : « قلع ارسلان فرزندش مسعود را در روم بدارالملک قونیہ قائم مقام گذاشته »

⁴² Meselâ Eflākî'nin Menâkıbu'l-'Ārifîn'inde (Eser hakkında bk. H. Ritter, *Philologica XI. Maulānâ Calâleddin Rûmî und sein Kreis. Der Islam XXVI, 1942; Türkçe terc. : Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve etrafındakiler. Türkiyat Mecmuası VII - VIII/1, 1942, s. 279*) Konya'dan daima «Dāru'l-mülk» diye bahsedilmektedir.

1. Listede Bayburt'a *Dāru'n-necāt* denildiği bildirilmektedir. İstanbul'da Köprülü Kütüphânesinin I. kısmında (Nr. 1597) bulunan bir mecmuanın⁴³ sonundaki (Vrk. 117 b) şu istinsah kaydı bunun doğruluğunu göstermektedir.

« وقد وقع الفراغ من تحت (!) هذه الكتابة الشريفة المباركة النحيف الفقير
الحقير المذنب الراجي الى رحمة ربه الرحمن اخي علي بن سيدى حسن الحافظ
بمحرسة دار النجاة بإرت حماها الله تعالى فى التاريخة (!) فى شعبان الاولى
لسنة اربعين وثمانائة الهجرية امين يارب العالمين .»

2. Yukarıda adı geçen *El-veledu's-şefik* yazmasının aşağıya naklettiğim istinsah kaydı da (Fatih Ktp. 4519, s. 597) — listede-
kine uygun olarak — Aksaray'a "*Dāru'z-zafer*," denildiğini gös-
teriyor :

« ووافق الفراغ من نسخة باطن مدينة دار الظفر اقسرا يوم الاحد الثانى
عشر من شهر المكرم محرم سنة احدى و اربعين و سبعمائة .»

* * *

Niğde'nin "*Dāru'l-pehlevāniyye*," diye anıldığını gösteren ikinci
vesika, Pîr Aḥmed adlı birine "maṣṣab-ı ḳaḳā-i Dāru'l-pehle-
vāniyye-i Nekīde,"⁴⁴ nin "*sülüsān*,"ının, ayrıca Kayı köyü⁴⁵

⁴³ Bu çok kıymetli mecmuanın muhteviyatı hakkında şimdiye kadar yapılan neşriyat: Kilisli Rif'at, *Sultan Veled ile muâsır iki Türk şâiri*. Türk Yurdu mecmuası, V/25 (1926), s. 64 - 68; Franz Taeschner, *Futuwwa-Studien. Die Futuwabünde in der Türkei und ihre Literatur*. Islamica V (1930), s. 319-322; Abdülbâkî Gölpinarlı, *Yunus Emre*. İst. 1936, s. 297 - 298; Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları*. Belleten VII/27 (1943), s. 446 - 7, 453; Ahmed Ateş, *Hicrî VI. — VIII. (XII. — XIV.) asırlarda Anadolu'da farsça eserler*. Türkiyat Mecmuası VII - VIII/2 (1945), s. 120; İ. Hikmet Ertaylan, *Yusuft-i Meddah*. İst. Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. I/2 (1946), s. 105 v. d. Bu son yazı için krg. Adnan Sadık Erzi, Belleten XIII/49 (1949), s. 189 - 192.

⁴⁴ «Niğde» adının bu eski şekli hakkında bk. Albert Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie. I. Kayseri - Niğde* (Paris 1931), s. 107; Halil Edhem, *Niğde Kılavuzu*. İst. 1936, s. 7; P. Wittek, *Nigde maddesi*. Encyclopédie de l'İslâm. III (1936), s. 973 a.

⁴⁵ Hiç şüphesiz şimdiki idarî teşkilâtımızda, Niğde'nin Bor kazasına bağlı olan Kayı köyü. Bk. Dahiliye Vekâleti Mahallî İdareler Umum Md., *Köylerimiz*.

kadılığının ve bir hamamın tevliyetinin verildiğini bildiren berattır. Bu berat Üsküdar'da Selim Ağa Kütüphânesindeki Nûr-bânû kitapları arasında bulunan (Nr. 122) çok mühim bir münşeât mecmuasında⁴⁶ kayıtlıdır (Vrk.36 a-b). Beratın sonunda, siyakat rakamıyla yazılan tarihi 872 olarak okunmaktadır. Buna göre berat, Karaman-oğulları divanından çıkmış olmalıdır. Çünkü bu tarihte Niğde, henüz Osmanlı hâkimiyetine geçmemişti ve Karaman-oğlu İbrahim Bey'in halefleri elinde bulunuyordu. Filhakika İbrahim Bey'in ikinci oğlu Pîr Ahmed Bey'in⁴⁷ — bir aralık (H. 870'de) Fatih Sultan Mehmed'in yüksek hâkimiyetini tanımakla beraber⁴⁸ — H. 874 (M. 11. VII. 1469 — 20. VI. 1470)'de, kardeşi Kasım Bey'le beraber Niğde'de müstakil olarak hâkim bulunduğu, yukarda mevzubahs edilen Sungur Bey câmii kitabesiyle meydana çıkmaktadır. Esasen Niğde'nin Osmanlılar tarafından H. 878'de, yani beratın yazılışından 6 sene sonra zaptedildiği bilinmektedir⁴⁹.

Bundan dolayı Pîr Ahmed Bey tarafından verildiği büyük bir ihtimalle ileri sürülebilecek olan beratı aynen yayınlıyorum :

چون وفور استعداد و ظهور صون و سداد مولانا زاده مکرم فخرالفضاء
و الحکام مین الشرايع و الاحکام الموفق من الملك الاحد مولانا پير احمد زادالله
توفيقه اظهر من الشمس و اوين من الامس است، فلا جرم دواعی همت شاهي
و بواعث نهمت بادشاهی ما مقتضى و متقاضی گشت که جانب او در حسن حال
و فراغ بال شود، بنابراین مقدمات درین وقت از منصب قضاء محروسه دارالهلوانیه
نکیده ثلثان را بنام او ارزانی دیده و قضاء دیه قایم مقرر و مفوض گردانیده

İst. 1933, s. 440 ve Fuad Köprülü, *Osmanlı imparatorluğunun etnik menşei meseleleri*. Belleten VII/28 (1943), s. 283.

⁴⁶ Hierî 879—892 yılları arasında Niğdeli Pîr Muhammed b. Hâcî Ya'kûb b. Mûsâ tarafından vücuda getirilen bu mecmuadan ayrı bir yazımızda bahsedeceğiz.

⁴⁷ Bk. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Karaman-oğulları devri vesikalarından İbrahim Beyin Karaman imareti vakfiyesi*. Belleten I/1 (1937), s. 125 v. d.

⁴⁸ Bu husus Kayseri surlarında görülen bir tamir kitabesinden anlaşılmaktadır. Bk. Halil Edhem, *Kayseri şehri*. İst. 1334, s. 129 v. d.; G. de Jerphanion, *Mélanges d'archéologie anatolienne*. Mélanges de l'Université Saint-Joseph XIII/1 (Beyrouth 1928), s. 105; A. Gabriel, *Aynı eser*, s. 28.

⁴⁹ Bk. Paul Wittek, *El III* (1936), s. 937 b.

و فرموده شد که بعد الیوم اورا هیچ آفریده مانع و دافع نباشد تا بفراغ بال و فسحت خاطر احکام شریعت را چنانک حضرت رسول صلی الله علیه و سلم وضع کرده است ادا کند ، در تسویه خصمان و فصل خصوصات و قسمت موارث و عقود انکحه و تنفید وصایا شرایط احتیاط و اجتناب را هر چه تمامتر مرعی و محمی داشته علی وجه البصیره باشد و از حیف و میل و جور و عدوان پرهیز کند ، نوعی سازد که در آن شغل خطیر بوجه من الوجوه کار مهمل و نامرعی نگذارد و حکم شرعی و ثبوت در دست او باشد و تولیت حمای شرف لک (؟) که بپدر او تعلق داشته است اورا نیز بر قرار سابق تصرف نماید و دعاء دوام دولت روز افزون ما را مواظبت نماید تا بمزید عنایت و مرحمت شاهانه ما مترصد و مترقب بوده انتفاع یابد ان شاء الله تعالی ، مطالعان برین جملت روند ، اعتماد بر علامت شریفه لازم و واجب دانند . تحریراً فی اواسط صفر حتم بالحیر و الظفر لسنة ۸۷۲ .

5.

Orhan Gazi'nin tuğrası

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan, Osmanlı hükümdarı Orhan Gazi'nin Evâhır-ı Rebi'ü'l-âhır 749 (Temmuz 1348) tarihli bir mülk-nâmesi, 1938'de, bu Arşive ait "Kılavuz," un birinci cildinde yayınlanmıştı⁵⁰. Mülk-nâmenin baş tarafında Orhan Gazinin « اورخان بن عثمان » şeklinde bir tuğrası görülyordu⁵¹.

Bu vesikanın yayınlanması ilim âleminde alâka ile karşılandı. Evvelâ Helmuth Scheel, *Arşiv Kılavuzu*'nu tanıtmak maksadiyle yazdığı bir yazıda⁵² vesikanının ehemmiyetine temas etti; aynı zamanda orijinaliği hususundaki şüphelerini bildirdi. Bu

⁵⁰ T. C. Kültür Bakanlığı Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Kılavuzu. I (1st. 1938). Lev. 1.

⁵¹ Bu tuğra, Kılavuz'u yayınlayanlar tarafından « tuğra şekline yakın bir yazı » olarak tavsif edilmiş, fakat İ. Hakkı Uzunçarşılı tarafından tuğra'dan başka bir şey olmadığı gösterilmişti (Bk. Belleten III/9, 1939, s. 135).

⁵² Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, 93/2-3, N. F. 18 (1939), s. 410.

arada tuğra ile esas metnin ayrı ayrı ellerden çıktığı, bilhassa çok ibtidaî bir şekilde görünen tuğranın muahharan resmedildiği kanaatını izhar etti.

Paul Wittek de eldeki mülk-nâmenin orijinal nusha olmayıp 1500 tarihlerine doğru yapılmış bir kopya olduğu ihtimali üzerinde durdu⁵³. Henüz bu yazıların çıktığı sırada da Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, orijinalliğine tamamen kani bulunduğu vesikayı işleyerek yeniden yayınladı⁵⁴.

Halbuki İstanbulda İnkılap Müze ve Kütüphânesinde Muallim Cevdet tarafından vakfedilen evrak arasında görülen, Orhan Gazi'ye ait, tuğralı farsça bir vakfiyenin fotoğrafı daha 1937'de yayınlanmış bulunuyordu⁵⁵. Her nedense mülk-nâme'den bahsedenerin nazar-ı dikkatini celbetmeyen⁵⁶ Rebî'ü'l-evvel 724 (Mart 1324) tarihli bu vakfiye de 1941'de yine Uzunçarşılı tarafından işlendi⁵⁷. Uzunçarşılı, bu münasebetle H. Scheel'in mülk-nâme hakkındaki endişelerine temas ederek bunları doğru bulmadığını belirtti. Sonradan H. Scheel, ayrı bir yazısında Uzunçarşılı'nın tenkidlerini nazar-ı itibare alarak mülk-nâmenin aslî nusha olup olmadığı hakkındaki düşüncelerini daha vâzıh bir şekilde bildirdi⁵⁸.

Biz burada, bu meselenin münakaşasını yapacak değiliz. Yalnız şu noktayı belirtmek isteriz ki her iki vesîkadaki tuğraların uydurma olmadığı muhakkaktır. Orijinal olduğundan asla şüphe edi-

⁵³ *Les Archives de Turquie. Byzantion*, XIII (1938), s. 696-7. P. Wittek bu yazısında (Bk. s. 697, not 1) mülk-nâme'yi, *Archives d'Histoire du Droit Oriental*, III (Bruxelles 1939)'da «*Les titres de propriété ottomans*» başlığı altında çıkacak araştırmasında inceleyeceğini de bildiriyor. Ben maalesef bugüne kadar bu yazının çıkıp çıkmadığını öğrenemedim.

⁵⁴ *Osmanlı tarihine ait yeni bir vesikanın ehemmiyeti ve izahı ve bu münasebetle Osmanlılarda ilk vezirlere dair mutalea*. Belleten III/9 (1939), s. 99-106, lev. LXXVIII.

⁵⁵ Bk. Osman Ergin, *Muallim M. Cevdet'in hayatı, eserleri ve kütüphânesi*. İst. 1937, s. 720, res. 1-3.

⁵⁶ Bununla beraber İ. H. Uzunçarşılı 1941'de yayınlanan bir yazısında bu vakfiyedeki tuğrayı dercetmişti (Bk. *Tuğra ve pençeler ile ferman ve buyrulduklara dair*. Belleten V/17-18 (1941), lev. XXVII).

⁵⁷ *Gazi Orhan Bey Vakfiyesi*. Belleten V/19 (1941), s. 277-9, lev. LXXXVI.

⁵⁸ *Die staatsrechtliche Stellung der ökumenischen Kirchenfürsten in der alten Türkei. Ein Beitrag zur Geschichte der türkischen Verfassung und Verwaltung*. Berlin 1943 (Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Jahrg. 1942. Phil. - hist. Klasse, Nr. 9), s. 4, not 1.

lemiycek olan vakfiyedeki tuğranın, mülk-nâmedekine tamamen benzemesi bu hususta hiç şüphe bırakmamaktadır. Esasen iki vesikanın orijinaliği kabul edilmese dahi aynı zamanda ve aynı şahıs tarafından çizilmiş olmaları imkânsız görülen tuğraların birbirinin aynı olması başka türlü izah edilemez. İki tuğra arasındaki çok açık ayniyet, mülk-nâme muahharan istinsah edilmiş olsa bile, tuğra kopyasının sadakatle yapıldığını ispat eder. Netice itibarıyla denebilir ki, şimdiye kadar, Orhan'ın tuğrasını gösteren iki örneğe malik bulunuyorduk⁵⁹. İşte aşağıda, bunlara bir üçüncüsü ilâve edilecektir.

⁵⁹ Osmanlı tuğraları hakkında son defa Paul Wittek tarafından çok enteresan bir araştırma yayınlanmıştır (*Notes sur la tuğra ottomane*. Byzantion XVIII, 1946 - 1948, s. 311 - 334). Büyük âlim, bu araştırmanın birinci kısmında (S. 315 - 319) şimdiye kadar yayınlanan tuğraların bir listesini vermektedir. Kendisinin de itiraf ettiği vechile, bu liste oldukça noksandır. Bilhassa İtalyan ve yeni Türk neşriyatı nazarı itibare alınmamıştır. Meselâ Fatih Sultan Mehmed'in (Bk. Andrea da Mosto, *L'Archivio di Venezia. Indice generale, storico, descrittivo ed anatolitico*. I. Roma 1937, Tav. XIV; 24 Nisan 1480 tarihli İtalyanca vesikada), II. Sultan Osman'ın (aynı eser, II, 1940, Tav. III; 1619 Şubat tarihli vesikada); IV. Murad'ın (Bk. Tommaso Bertelè, *Il Palazzo degli Ambasciatori di Venezia a Costantinopoli e le sue antiche memorie. Ricerche storiche con documenti inediti*. Bologna 1932, s. 174, illustr. 77; 20 Nisan 1625 tarihli vesikada), IV. Mehmed'in (Bk. Raffaele di Tucci, *Relazioni commerciali fra Genova e il Levante dalla caduta di Chio al 1720*. Estratto dal Bollettino Municipale «La Grande Genova» VIII, 1929, s. 6 ve 7; 1665 tarihli iki vesikada); II. Süleyman'ın (Bk. Giuseppe Gabrieli, *Manoscritti e carte orientali nelle Biblioteche e negli Archivi d'Italia*. Firenze 1930, s. 53; 1687 tarihli vesikada) tuğraları bu arada zikredilebilir. Ayrıca P. Wittek, Ciro Truhelka'nın «*Tursko-slovenski spomenici dubrovacke arhive*» adlı çok önemli yazısından (Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini, XXIII / 1-2, 1911, s. 1-162, tabl. I - XIX) doğrudan doğruya faydalanamadığından bu yazıda yayınlanan, II. Murad'a ait 1431, 1441, 1442 tarihli vesikalardaki 3 tuğra da dahil olmak üzere (Bk. s. 6, 7, 8, tabl. I) Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, I. Selim ve Kanunî Sultan Süleyman'ın bir çok tuğralarını kaydetmemiştir. Türk neşriyatına gelince, Emir Süleyman'ın (Bk. A. Süheyl Ünver, *Emir Süleyman'ın tuğrası hakkında*. Belleten XI/42, 1947, s. 338-339, lev. LX), II. Murad'ın (Bk. A. Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi tarihine başlangıç. Fatih külliyesi ve zamanı ilim hayatı*. İst. 1946, Resim kısmı, s. 30) ve Fatih'inkiler (Bk. Aynı eser, s. 44, 45) başta olmak üzere, yayınlanan bir çok tuğra (meselâ bk. Halim Baki Kunter, *Eski Türk sporları üzerine araştırmalar*. İst. 1938, s. 13, 23, 25-6, 28; Mahmud Yazır, *Eski yazıları okuma anahtarı*. İst. 1942, Resimler kısmı, Nr. 48, 49, 50, 51, 54; Şerefeddin Yalçıkaya, *Kara Ahmed Paşa vakfiyesi*. Vakıflar Dergisi, II, 1943, s. 83, lev. 1) listede yer almamıştır.

Bu üçüncü tuğra, İstanbul Üniversitesi Kütüphânesinde bulunan (Nr. T 5738), XVI. yüzyılda toplanmış bir münşeât mecmuası içinde (Vrk. 82 a) bir mülknâme sûretinin baş tarafına resmedilmiştir.

Mülknâme, Safer 754 (8. III.—5. IV. 1353) tarihli olup Bursa'da yazılmıştır. Taşköprü'de (Hiç şüphesiz Koca-eli vilâyetinin Gebze kazasına bağlı Taşköprü nahiyesi)⁶⁰, Akpınar çiftliğinin Hamza Fakih'e "vakfen," verildiğini bildirmektedir. Müstensih, vesikanın baş tarafına "*Şüret-i Mülk-nâme ez âsân-ı* (Ben bunu "ez inşâ-i," diye okumak istiyorum) *Orhân Hân b. Osmân Hân*," unvanını koymuş, bunun altına Orhan'ın tuğrasını çizmiştir. Eski vesikaları kopya edenlerin, bunlarda bulunan tuğralara işaret ettikleri ve bazan da aynen kopya ettikleri görülmektedir⁶¹. Bu münşeâtı toplayan da hiç şüphesiz aynı şeyi yapmış ve mülk-nâmenin aslına bakarak tuğrayı da çizmiştir.

Burada tuğranın büyütülmüş bir kopyasını, mülk-nâmenin metni ile beraber neşrediyorum :

صورت ملك نامه از انشاء اورخان خان

بن عثمان خان

اورخان خان

بم حکم اولدرکم تی کوتورن حمزه فقیهه طاش کوپریده آفیکار چفتلکین
وقف ایدوب ویردم، تصرف ایلوب دولتمه دعا ایلسون، تی کورن تحقیق بلسون.
تحریر آ فی صفر سنه اربع و خمسین و سبعمائة . بمقام بورصا .

⁶⁰ Bk. *Son teşkilât-ı mülkiyede köylerimizin adları*. İst. 1928, s. 821.

⁶¹ Meselâ bk. A. Süheyl Ünver, *I. Yıldırım Bayezid'in İvaz Fatih'e verdiği tımar. II. Yıldırım Bayezid oğlu Musa Çelebi'nin bir hükmü. Emir Süleyman'ın tuğrası hakkında*. Belleten XI/42 (1947), 335-339, lev. LIX-LX; Yazıcı-zâde 'Alî, *Tārîh-i Âl-i Selçuk*. Topkapı Sarayı Revan Köşkü Ktp. Nr. 1390, Vrk. 50 b.

Elde bulunan diğer iki tuğra ile bu tuğra mukayese edildiği zaman iki noktada ayrılık görülmektedir : Bunlardan birincisi, diğer tuğralarda "Orhan,, adının l ve , harfleri bitişik yazıldığı halde bu tuğrada ayrı yazılmasıdır. İkincisi ise Orhan'dan sonra « بك » unvanının ilâve edilmiş olması⁶² ve diğer iki tuğradaki ن yerine ك harfinin kuyruğunun çekilmesidir.

Bununla beraber stil ve tertib bakımından tam bir mutabakat vardır.

Son olarak belirtelim ki, bu üçüncü tuğranın da uydurma olduğu asla düşünülemez. Çünkü uydurma olsaydı, müstensih, tuğraların ne mükemmel örneklerinin verildiği XVI. asırda bu kadar iptidaî bir şekil çizmezdi. Ayrıca kendisi tarafından eklenen başlıkta Orhan ve Osman'a "Hân,, unvanını verdiği halde tuğrada " Beğ ,, demekle iktifa etmezdi⁶³.

⁶² Beğ unvanı, hem Osman, hem de Orhan adına eklenebilir.

⁶³ Mülk-nâme'nin transcriptionu :

Şüret-i mülknâme ez inşâ-i Orhân Hân b. 'Osmân Hân

Benüm hükümüm oldur kim biti götüren Hamza Fağih'e Taş-köprü'de Akpınar çiftliğin vakf idüb virdüm ; taşarruf eyleyüb devletime du'â eylesün, bitigören taḥkîk bilsün. Tahriren fî şaferi seneti erba'in ḥamsîne ve seb'ami'tin. Be-maḳâm-ı Bursa.

